

XALQARO MUNOSABATLARNI BILDIRUVCHI TERMINLARNING STRUKTURAVIY VA SEMANTIK TAHLILI

Sokinaxon Xamroxonova Jo'raxonovna

Toshkent Davlat Texnika Universiteti Olmaliq filiali

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6407967>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 01-mart 2022

Ma'qullandi: 10-mart 2022

Chop etildi: 14-mart 2022

KALIT SO'ZLAR

semantik tahlil, sintatik
usul, prefiksatsiya,
sufiksatsiya, grammatik
uslub, struktural termin.

ANNOTATSIYA

Jamiyat va insoniyat taraqqiyotining o'zi ham tilshunoslikning bu kabi yangi soha va yo'nalishlarini taqozo etmoqda. Chunki har bir millat va elatning o'ziga xos, boshqalarnikiga o'xshamaydigan muloqot meyorlari, so'z va iboralari mavjudki, ularni bilmay turib turli mamlakat xalqlari o'zaro bir-birini to'liq tushuna olmaydi, muloqotga kirisholmaydilar. Aynan shuning uchun ham chet tillarini yoki bir tilda so'zlashuvchi turli hududlarda yashovchi kishilar tilini bilish, o'rganishni davrning o'zi taqozo etmoqda. Buning uchun muayyan tilning nutqiy voqelanishini, muloqot xulqini o'rganish talab qilinadi.

Leksema yasash sohasida tilning ichki rivojlanish qonunlari yaqqol ko'rinadi. Uning rivojlanishi va takomillashuvi bilan bog'liq holda yangidan vujudga kelayotgan modellar hamda so'z yasash usullari buning isbotidir.

Hozirgi zamon ingliz tilida ana shunday usullardan biri – so'zlarni o'zaro qo'shib so'z yasash turlicha nomlanadi. Ba'zi adabiyotlarda "morfologik – sintaktik usul bilan so'z yasash", "Grammatik uslub bilan so'z yasash" deb berilsa, ayrimlarida "leksik – sintaktik uslub bilan so'z yasash" atamasi qo'llaniladi. O'zbek tilshunosligida aynan shu usul bilan yangi termin hosil qilishni "sintaktik usul bilan termin yasash" deb yuritiladi.

Oddiy so'zlar ma'nosini o'zgartirish yo'li bilan yangi termin yasash ko'pgina tillarda xalqaro sohalarda lug'at boyligini oshirishga imkon beradi. Xalqaro terminlarning kattagina miqdori

umumadabiy til so'zlarining, ijtimoiy va iqtisodiy tarmoqlardan olingan terminlarning ma'nolarini o'zgartirish yo'li bilan boyitilgan.

Terminlar yasashning bu usuli boshqalardan shunisi bilan farq qiladiki, boshqa hollarda yangi tushunchani ifodalash uchun qaytadan yangi shakl (ya'ni elementlari yangicha birlashtirilgan so'z) yaratilsa, bu yerda yangi mazmun ma'no eski shakliga (ya'ni oldin mavjud bo'lgan tayyor so'z olinadi) joylashtiriladi.

Ma'noni o'zgartirish yo'li bilan termin yasashning o'ziga xos tomoni shundaki, terminlashtirilayotgan obyekt (ya'ni nom berish kerak bo'lgan predmet yoki hodisa) xar doim nomi termin sifatida qo'llanilayotgan predmet yoki hodisa bilan qandaydir umumiylikka ega bo'ladi. Bu umumiylik ularning tashqi ko'rinishi yoki bajaradigan vazifasi o'rtasidagi o'hashlik va shu kabilarda namoyon bo'lishi mumkin.

Mavjud predmetning nomini yangisiga faqatgina bu predmetlar to'g'risidagi tushunchalar aniq, ularni o'zaro bog'laydigan umumiy jihatga ega bo'lgan holatdagina ko'chirish mumkin xolos, aks xolda buni amalga oshirib bo'lmaydi. Shuning uchun ham terminlar yasashda ularning ma'nosiga, strukturaviy tuzilishiga e'tibor qaratish darkor.

Struktural – ma'noviy jihatdan tahlil etilayotgan xalqaro terminlari qisqartma holda ham uchraydi. Bizning ilmiy tadqiqotimizda ularni tahlil qilishda avvalam bor qisqartmalarni semantik tahlil qilib bo'lmasligini ta'kidlamoqchimiz. Shu sababli ularning to'liq ma'nolariga ega bo'lish maqsadida yoyma so'zlarning tahlil etish lozim bo'ladi.

Semantik sintaktik usulda termin yasash boshqa sohalar terminologiyasiga nisbatan ijtimoiy va iqtisodiy sohalarida keng qo'llaniladi. Buning asosiy sababi ikkala soha terminlarinig o'tmish davrlarda xalq tili asosida yuzaga kelganligi va jonli so'zlashuv tili bilan mustahkam aloqada bo'lganligi bilan izohlash mumkun. Shuning uchun xalq tiliga xos bo'lgan ko'pdan ko'p metografik qo'llanishlar, ya'ni leksemalar ma'nosining ko'chirilishi xalqaro sohalaridagi terminlar tizimida nisbatan ko'p uchraydi.

Xalqaro sohalaridagi terminlarinig affiksatsiya usuli bilan yasalishi sintaktik usul bilan yasalishga qaraganda kam maxsul bo'lsada, diaxronik nuqtai nazardan muhim o'rin egallaydi. Ingliz tilida xalqaro sohada ko'plab lingvistik vositalardan, xususan, so'z yasalishidan foydalaniladi. Binobarin, ingliz tilida terminlar yasash maqsadida (prefiksatsiya, sufiksatsiya) bir nechta so'z yoki so'z birikmalaridan foydalanishi mumkin. Quyida ingliz tilida terminlarning yasaliish tamoyillari va

uslublarini keltiramiz: Prefiksatsiya yordamida terminlar, asosan, ingliz tilida old so'z qo'shimchalari (**pre, inter, im, re, de, com, con, dis, ex**) orqali yasaladi va biror bir ish-harakatning oldindan bajarilganlidini yoki bajarilishi kerakligini bildirishi mumkin.

Pre- ushbu prefix harakatning oldindan bajarilish holatining oldindan bajarilish holatini bildiradi:

Precivilization - sivilizatsiyadan oldin

preannounce - e'lon qilinishidan avval

precaculation - hisoblashdan oldin

pre-Code - kodlashdan oldin

predeposit - bankga pul qo'yishdan oldin

deselect, delicate, desertification, deformation

exchange, export, express

ensure, entitled

discrepancy, discrete, discussion, dispute

restructure, revisit, reappear, rebuild, refinace

interact, intermix, interface

Shuningdek, ingliz tilida iqtisodiy terminlar yasaliishida boshqa qator prefiksatsiyaga oid morfologik omillar ham ahamiyatli hisoblanadi. Sufiksatsiya yordamida ingliz tilida gapda ot, ravish yoki fe'l vazifasini bajaruvchi terminlar yasaliishi mumkun. Masalan, -er, -or, -ant kabi suffikslar orqali ma'lum amalni bajaruvchi shaxs, mexanizmni ifodalanishi mumkin;

minister, administer, superior, ambassador, physicist, philologist

Drier, cutter, computer

So'z oxiriga qo'shiluv -ion, -tion, -sion, -ment, -ure, -age, suffikslari orqali fe'llardan otga aylanuvchi ma'lum

tushunchalarni anglatadigan terminlar yasalishi mumkin. Masalan:

collaboration, documentation, resolution, identification

mission, expression, admission

development, punishment, achievement

advantage, baggage, plumage

Xulosa. Yuqorida aytilgan xulosalar ilmiy termning quyidagi tarifni keltiramiz:

ilmiy termin bu – o'zining ma'no (semantik) tuzilishida terminlashtirilayotgan obyektning boshqalar bilan o'zaro aloqasini yetarli aniqlik bilan aks ettirgan holda amaldagi terminologiya tizimida ma'lum ilmiy darajada tasniflovchi so'z, turg'un so'z birikma yoki qisqartmadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.S.J. Xamraxonova Экономика и социум, "The Linguocultural landscape of the world and its reflection in Language"- 294-296.

2.V.N.Teliya. О методологических основаниях лингвокультурологии Логика, методология, философия науки. Тезисы докладов. М.-Обнинск, 1995. Б.89

3.Maslova V.A. Когнитивная лингвистика. – М.: Тетра Системс, 2004. – 36.

4.Shoabdurahmanov Sh., Asqarova M., Hojiyev A., Rasulov I., Doniyarov X. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –Toshkent, 1980.

5. Sepir E. Избранные труды по языкознанию и культурологии.–М.: Прогресс, 2001. – 132.

6. S.J.Xamraxonova Academic research in educational sciences,

"Dunyoning lingvomadaniy manzarasi va uning tilda aks etilishi"- 1199-1203

7. S.X.Jo'raxonovna International Journal of Integrated Education.

"Aspects of Teaching Foreign Languages at a Technical University"-76-78